

Financieel gedrag Nederlandse huishoudens

De schulden van Nederlandse gezinnen zijn in 2003 wederom sterk toegenomen. Bezien we de balansposities voor verschillende inkomensgroepen dan blijkt dat de gezinnen met een middeninkomen in het afgelopen decennium een sterkere toename van het netto vermogen hebben gekend dan de hoogste inkomensgroepen, waardoor hun aandeel in het totale Nederlandse vermogen is toegenomen. Dit hangt samen met het grotere aandeel van de waarde van het eigen huis in het totale bezit voor deze inkomensgroepen. De vermogensverdeling van Nederlandse gezinnen over de diverse inkomensgroepen is hierdoor minder scheef geworden. Niettemin heeft 19% van de huishoudens uit de laagste inkomensgroep een negatief netto vermogen. Dit blijkt uit de jongste uitkomsten van de DNB Household Survey. Overigens blijkt uit de eerste (voorlopige) resultaten voor 2004 dat de gemiddelde schuld voor de laagste inkomens verder is opgelopen terwijl deze bij de hoogste inkomensgroepen iets afneemt.

Belangrijk thema van de enquête is de houding en het gedrag van Nederlanders ten aanzien van vroegpensioenering en pensioenvoorzieningen. Veel Nederlanders hebben zich vast voorgenomen ruim voor hun 65ste te stoppen met werken. Deze verwachting speelt ook een sterke rol bij het rangschikken van de eerste tot de laatste voorkeur voor diverse opties voor prepensioen en deeltijdpensioen (rekening houdend met consequenties voor het pensioeninkomen). Hieruit komt een grote diversiteit van voorkeuren naar voren als er voldoende keuzemogelijkheden bestaan. Indien de keuzemogelijkheden beperkt zijn, blijkt dat de ene helft van de werkenden neigt naar zo vroeg mogelijk stoppen met werken, terwijl de andere helft mede met het oog op de inkomensgevolgen best bereid is tot hun 65ste te werken.

De meerderheid van de Nederlanders voelt zich voldoende tot goed geïnformeerd over zijn pensioenvoorziening. Niettemin is de kennis van de eigen pensioenvoorziening gebrekkig. Volgens de enquête-uitkomsten kiezen Nederlanders graag voor zekerheid waar het om hun pensioen gaat. Zij hechten sterk aan de huidige AOW-voorzieningen en zijn in groten getale bereid een deel van het salaris in te leveren voor het behoud ervan. Tevens geeft de meerderheid van de werkenden aan meer pensioenpremie te willen betalen als daarmee meer zekerheid over de pensioenuitkering kan worden gekocht.

Inleiding

In economische zin was 2003 voor Nederlandse huishoudens een moeilijk jaar. Het geaggregeerde reëel beschikbare inkomen van gezinnen liep voor het eerst sinds tien jaar terug (met 1,3%) als gevolg van de gestegen pensioen- en sociale premies en de krimp van de werkgelegenheid. Het consumentenvertrouwen bereikte in het eerste halfjaar van 2003 het laagste punt sinds het begin van de jaren tachtig. Hoewel consumenten inmiddels weer positiever zijn gaan oordelen over de economische situatie, is het niveau van het consumentenvertrouwen nog altijd laag. Dit is niet vreemd gelet op de scherpe stijging van de werkloosheid in het afgelopen jaar, die pas zeer recent tekenen van afvlakking is gaan vertonen.

In dit artikel gaan we in op het financiële gedrag van Nederlandse huishoudens. Eerst beschouwen we de balanspositie van de sector gezinnen op basis van de financiële rekeningen in een vergelijking met andere landen en regio's. Vervolgens wordt aan de hand van nieuwe gegevens ontleend aan de *dnb Household Survey (dhs)* dieper ingegaan op de financiële positie van de Nederlandse huishoudens en de mogelijke risico's die daarmee samenhangen. Het *dhs* bestaat uit diverse vragenlijsten die jaarlijks aan een vast panel deelnemers worden voorgelegd. De uitkomsten voor 2004 zijn gebaseerd op de antwoorden van die deelnemers die in de eerste vier maanden van 2004 de vragenlijsten hebben ingevuld. Daarmee hebben de uitkomsten voor 2004 een voorlopig karakter. Anders dan in de analyse in het Kwartaalbericht van september 2003 wordt nu gekeken naar de belangrijkste ontwikkelingen in de balanspositie van huishoudens over een langere periode (1995-2004), met een nadere verbijzondering naar inkomensklassen. Ook wordt onderscheid gemaakt tussen gezinnen mét en zónder een eigen woning. Een onderwerp dat terugkeert, betreft de analyse van de verwachtingen bij het Nederlandse publiek ten aanzien van de houdbaarheid en inrichting van de oudedagsvoorzieningen aan de hand van enquêtevragen die aan het *dhs* zijn toegevoegd.

De balanspositie van Nederlandse gezinnen in internationaal perspectief

Tabel 1 vergelijkt de balanspositie van Nederlandse gezinnen met die in het eurogebied, het Verenigd Koninkrijk (vk) en de Verenigde Staten (vs). Nederlandse huishoudens beleggen zelf slechts 15% van

hun financiële activa in risicovolle producten als aandelen en obligaties, tegen 38% in het eurogebied, 17% in het vk en 54% in de vs. Wel is aan de daling van de aandelenbeleggingen (in % bbp) in 2003 een einde gekomen, terwijl deze in het vk en vooral in de vs weer toenamen. Zien we af van de ontwikkeling van de pensioenreserves dan hebben Nederlandse gezinnen in 2003 vooral hun risicoloze spaartegoeden (onderdeel van m3) uitgebreid. Dit ondanks een geringere nieuwe inleg in bedrijfsspaarregelingen en het vrijvallen van bedrijfsspaargelden door de deblokkering, die beide het gevolg zijn van wijzigingen in de wet *Bedrijfssparen*. De vrijgekomen bedrijfsspaargelden zijn grotendeels overgeheveld naar gewone spaarrekeningen, maar ook nieuwe vormen van sparen zoals internet- en telefonisch sparen waren populair. Deze tegoeden maken samen ruim een derde van de totale omvang van de spaartegoeden van Nederlandse gezinnen uit. De uitbreiding van de spaartegoeden hield in het eerste kwartaal van 2004 aan. Na drie jaren van daling zijn de pensioenreserves van Nederlandse gezinnen in 2003, net als in het vk en de vs, weer toegenomen.

Aan de passiefzijde van de balans valt op dat Nederlandse gezinnen veel schulden hebben, zeker ten opzichte van het eurogebied, maar ook in verhouding tot het vk en de vs. Niet alleen ligt het niveau van de schulden hoger, ook de toename ervan is groter dan elders. In de periode 1995-2003 namen de schulden van gezinnen in ons land toe met 45% bbp, tegen circa 10% in het eurogebied, 20% in het vk en 18% in de vs. Ook was de recente stijging van de schuldpositie van Nederlandse gezinnen in 2003, met 8% bbp, groter dan die in het vk (+6) en de vs (+4). In verhouding tot het netto beschikbare gezinsinkomen liep de schuld van Nederlandse gezinnen op van 130% in 1996, aan het begin van de hausse op de huizenmarkt, tot 196% in 2002 en 214% in 2003. De forse uitbreiding van de schuldenlast van Nederlandse gezinnen van de afgelopen jaren betreft vooral hypotheek en hangt daarmee sterk samen met de waardeverhoging van het eigen huisbezit. Dat nam toe van 123% bbp in 1995 tot naar schatting 214% bbp in 2003. Overigens zwakte de huizenprijsstijging in ons land in 2003 af tot gemiddeld 2,6%, tegen 6% over 2002. In het tweede kwartaal van 2004 lagen de huizenprijzen 4,5% hoger dan een jaar eerder. Een per saldo nog iets sterkere toename van de waarde van het eigen huisbezit doet zich voor in het vk, vooral als gevolg van de zeer forse woningprijsstijgingen in 2002 en 2003 van rond de 20%. Opvallend is evenwel dat in het vk deze waardeverhoging met een veel minder sterke uitbreiding van de schuldenlast gepaard is gegaan dan

Tabel 1 Balanssamenstelling gezinnen 1995 en 2003

Procenten van het bbp

	Nederland			Eurogebied ¹		Verenigd Koninkrijk			Verenigde Staten		
	1995	2002	2003	1995	2002	1995	2002	2003	1995	2002	2003
Financiële activa											
m ₃	55	59	62	66	62	65	71	73	45	49	48
Obligaties	9	10	11	24	20	7	4	5	26	19	20
Aandelen	47	28	28	39	50	53	39	43	133	131	147
Pensioenreserves ²	128	141	150	36	50	138	140	151	84	85	93
Overig	5	5	6	3	4	9	8	8	4	4	4
Totale financiële activa	243	244	256	167	186	273	262	280	292	288	312
Financiële passiva											
Leningen	63	100	108	44	53	67	82	88	66	80	84
Overig	0	0	0	3	4	7	7	7	3	3	3
Netto financieel vermogen	181	144	148	120	129	198	173	184	223	205	224
Waarde huizenbezit³	123	210	214	199	234	146	227	257	117	142	149

Toelichting: Financiële activa en huizenbezit gewaardeerd tegen marktwaarde. Bron: cbs (Nederland); eurostat (Eurogebied); Flow of Funds Accounts, Board of Governors of the Federal Reserve System (vs); National Statistics (vk); Waarde huizenbezit betreft deels eigen berekeningen mede op basis van Babeau en Sbrano (2002).

¹ Alle eurolanden met uitzondering van Griekenland, Ierland en Luxemburg. Voor het eurogebied zijn geaggregeerde gegevens over het jaar 2003 nog niet beschikbaar.

² Inclusief levensverzekeringen en overige verzekeringstechnische voorzieningen.

³ Eurogebied betreft Duitsland, Frankrijk, Italië, Spanje en Nederland.

in ons land. In het eurogebied en de vs is de waarde van het eigen huisbezit veel minder sterk toegenomen dan in Nederland en het vk. Mede daardoor is ook de stijging van de schuldenlast van gezinnen beperkt gebleven.

Ondanks de sterke toename van de schulden, is de stijging van de verhouding van de rentelasten ten opzichte van het netto beschikbare inkomen beperkt gebleven. Op basis van Nationale Rekeningcijfers kan worden berekend dat deze rentelastenquote in 1996 minder dan 9% bedroeg. In 2003 beliepen de rentelasten 11,4% van het inkomen, wat hoger is dan in 2002 (10,8%) maar lager dan de top van 12% in 2000. De financiering van de gestegen schuldenlast is mogelijk gemaakt door de lage rente. Was de gemiddelde rente op de schulden van gezinnen in 1996 nog 7,1%, in 2003 lag deze op 5,6%, hetgeen meer dan 20% lager is. Keerzijde is dat bij een oplopende rente de rentelastenquote, die toch al op een hoog niveau ligt, nog verder oploopt en daarmee de inkomens- en balanspositie van gezinnen doet verslechteren. Het netto financiële vermogen van Nederlandse gezinnen inclusief het pensioenvermogen (exclusief de

waarde van het eigen huisbezit) nam toe van 144% bbp tot 148% bbp, maar ligt daarmee, vooral als gevolg van de daling van de aandelenprijzen, nog altijd een stuk lager dan de top van 225% die in 1999 werd bereikt. Blijven de pensioenreserves buiten beschouwing, dan verslechterde de netto liquide financiële vermogenspositie van 3% bbp in 2002 tot -2% in 2003.

De vermogens- en schuldbestand van verschillende inkomensgroepen nader beschouwd

Om een beter beeld te krijgen van de mogelijke kwetsbaarheden die achter de balanspositie van Nederlandse gezinnen schuil gaan, beschouwen we de microgegevens van het dhs met betrekking tot inkomen en schuld- en vermogensposities van individuele huishoudens. Voor de financiële kwetsbaarheid is het van belang of tegenover de schuld van een huishouden ook vermogen staat en of het inkomen van een huishouden voldoende is om de schuldverplichtingen te kunnen

dragen. Deze informatie is in de traditionele macro-economische statistieken alleen in sterk geaggregeerde vorm voorhanden. Het dhs biedt ons echter de mogelijkheid het financiële gedrag van individuele huishoudens door de tijd te volgen. Tabel 2 geeft een overzicht van de bezittingen en schulden van de in het dhs-panel opgenomen huishoudens, waarbij we voor 2004 ook een uitsplitsing naar inkomensgroepen maken. Opgemerkt zij dat de samenstelling van de balans afwijkt van de macrolans uit tabel 1. Zo ontbreken de contractuele pensioenreserves, maar worden eigen huisbezit, duurzame consumptiegoederen en andere niet-financiële bezittingen wel gemeten. Ook zijn er verschillen in de afbakening van vermogentitels en de sector gezinnen (met name t.a.v. zelfstandigen en instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens).

In de analyse onderscheiden we vijf inkomensgroepen die ieder 20% van de Nederlandse huishoudens vertegenwoordigen. Per inkomensgroep bezien we schulden en vermogensposities, waarbij wij onderscheid maken tussen huishoudens met en zonder eigen woning. In 2003 liggen de grenzen van deze kwintielen voor het netto huishoudinkomen per jaar zoals hieronder aangegeven.

Inkomenskwintiel 1:

netto inkomen \leq eur 12.900

Inkomenskwintiel 2:

eur 12.900 < netto inkomen \leq eur 18.700

Inkomenskwintiel 3:

eur 18.700 < netto inkomen \leq eur 25.900

Inkomenskwintiel 4:

eur 25.900 < netto inkomen \leq eur 35.100

Inkomenskwintiel 5:

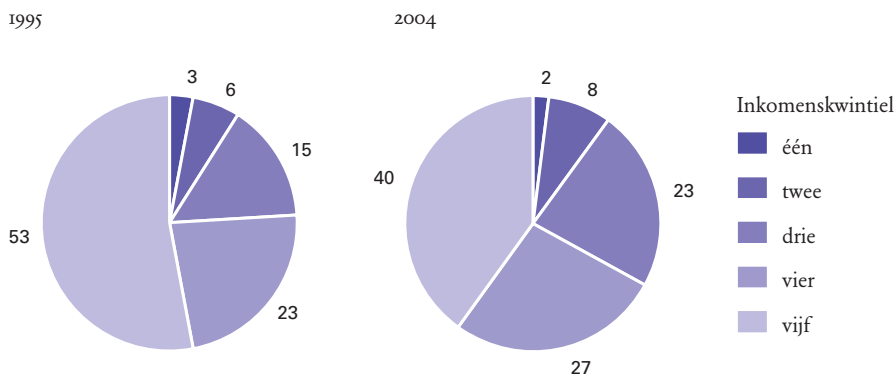
netto inkomen >eur 35.100

Bij de verdeling van schuld en bezit zien we eind jaren '90 het belang van de middeninkomensgroepen 2, 3 en 4 (maar vooral 3) toenemen ten koste van de groep met de hoogste inkomens (zie ook grafiek 1). Het aandeel van het derde inkomenskwintiel in de totale schuld loopt op van 10-15% gedurende 1993-1997 naar 20-25% in 1998-2004. Deze ontwikkeling vinden we terug bij de hypotheekschuld en, iets minder sterk, bij de waarde van het huizenbezit. Het is bovendien zo dat de inkomensgroepen die aan belang hebben gewonnen ook de groepen zijn waarbij het aandeel van het eigen huis in het totale bezit het grootst is (ca. 70%) en die bovendien vanaf 1996 gemiddeld de grootste schuldquote hebben. Dat geldt vooral voor de eigenwoningbezitters in de inkomensgroepen 3 en 4. Zij lijken daarmee het meeste baat gehad te hebben van de stijging van de huizenprijzen.

Het wekt geen verbazing dat mensen met hoge inkomens een groter deel van hun schuld in de vorm van hypotheekschuld hebben dan mensen met lage inkomens, terwijl mensen met lage inkomens relatief meer andere schuld (doorlopend krediet, creditcard schuld, studieschuld) hebben. Voor de kwintielen 4 en 5 geldt dat gemiddeld 93% van de totale schuld uit hypotheekschuld bestaat. Voor kwintiel 1 gaat het om ca. 80%. Over de tijd loopt dit percentage bij alle inkomensgroepen langzaam op, gemiddeld van ruim 89,9% naar 92,5% (zie tabel 2). De sterkste stijging is te zien bij de laagste inkomens. De verschillen tussen de kwintielen weerspiegelen het feit dat het eigenwoningbezit is geconcentreerd bij de hogere inkomens. De ontwikkeling over de tijd is een gevolg van de toename van het eigenwoningbezit, met name in de lagere inkomenscategorieën. Om verschillen in schuld en bezit die samenhangen met het al dan niet bezitten

Grafiek 1 Verdeling netto vermogen over de kwintielen

Procenten

Bron: dnb Household Survey.

Tabel 2 Activa en passiva van Nederlandse huishoudens op basis van dnb Household Survey 1993-2004

Percentages en gemiddelde bedragen per huishouden

	1995	1999	2003	2004	2004 naar inkomenskwintielen					
					I	2	3	4	5	
Vermogenstitels										
	Als percentage van totale financiële bezittingen									
Bank- en spaarrekeningen	45,8	36,8	42,8	43,7	49,7	48,6	52,3	43,3	36,3	
Obligaties	2,2	2,1	4,1	5,7	0,0	12,1	5,5	2,6	6,4	
Aandelen	12,0	22,2	8,4	7,3	10,7	4,1	8,9	6,6	7,4	
Beleggingsfondsen	14,1	18,9	12,4	10,1	17,7	10,4	7,4	7,7	12,1	
Lijfrenten/koopsompolissen	3,2	2,7	12,5	11,8	8,8	8,1	9,3	14,4	13,2	
Kapitaalverzekeringen	14,4	7,4	12,5	13,2	2,1	12,1	10,8	18,4	12,8	
Spaarloon	2,6	4,2	4,8	3,9	9,0	3,3	3,5	3,6	4,0	
Overige financiële bezittingen	5,7	5,7	2,6	4,4	2,1	1,1	2,3	3,4	7,8	
<i>Totale financiële bezittingen (EUR)</i>	<i>21379</i>	<i>27078</i>	<i>32984</i>	<i>36686</i>	<i>8819</i>	<i>23692</i>	<i>38424</i>	<i>46681</i>	<i>65815</i>	
	Als percentage van totale bezittingen									
Totale financiële bezittingen	22,0	20,5	18,2	19,8	13,9	24,0	21,9	19,5	18,9	
Totale niet-financiële bezittingen	78,0	79,5	81,8	80,2	86,1	76,0	78,1	80,5	81,1	
Onroerend goed	72,5	75,2	76,9	74,5	76,8	70,4	73,8	76,1	74,4	
Eigen huis	66,5	70,2	71,6	70,7	76,7	63,2	68,8	73,7	70,8	
Ander onroerend goed	6,0	5,0	5,4	3,7	0,1	7,2	5,1	2,5	3,6	
Voorraad duurzame goederen	5,5	4,3	3,6	4,0	6,7	5,0	3,7	3,6	3,7	
Overig	0,0	0,0	1,3	1,7	2,7	0,6	0,5	0,8	3,0	
<i>Totale bezittingen (EUR)</i>	<i>97298</i>	<i>131886</i>	<i>181287</i>	<i>184991</i>	<i>63657</i>	<i>98673</i>	<i>175394</i>	<i>239791</i>	<i>347438</i>	
Verplichtingen										
	Als percentage van totale schulden									
<i>Totale schuld (EUR)</i>	<i>32788</i>	<i>35885</i>	<i>51472</i>	<i>49288</i>	<i>15781</i>	<i>28688</i>	<i>45981</i>	<i>63630</i>	<i>92361</i>	
Hypotheek en onroerend goed	89,9	93,0	92,5	92,5	88,0	89,4	93,3	94,2	92,7	
Niet-hypothecair krediet	4,9	3,7	4,2	4,0	3,9	6,3	4,3	2,9	4,0	
Andere schulden	4,5	2,4	1,9	2,1	2,5	1,2	1,4	1,9	2,9	
Studieleningen	0,7	1,0	1,3	1,4	5,5	3,0	1,0	1,0	0,5	
	Als percentage van totale bezittingen									
Totale schulden	33,7	27,2	28,4	26,6	24,8	29,1	26,2	26,5	26,6	
Netto vermogen	66,3	72,8	71,6	73,4	75,2	70,9	73,8	73,5	73,4	
<i>Aantal waarnemingen</i>	<i>2652</i>	<i>1355</i>	<i>1566</i>	<i>1379</i>	<i>103</i>	<i>256</i>	<i>370</i>	<i>319</i>	<i>331</i>	

van een eigen huis te onderscheiden van verschillen die samenhangen met het inkomen van het huishouden los van het eigenwoningbezit, kijken we afzonderlijk naar eigenwoningbezitters en niet-eigenwoningbezitters.

Eigenwoningbezitters

Voor eigenwoningbezitters is de hypotheek de aantrek-

kelijkste vorm van lenen. Het aandeel van de hypotheekschuld in hun totale schuld loopt langzaam op van 92% in 1993 naar 95,5% in 2004. Deze stijging zien we bij alle inkomensgroepen. Door de gestegen huizenprijzen is de gemiddelde hypotheekschuld sterker toegenomen dan de rest van de schulden, waardoor het aandeel van de hypotheekschuld oploopt. De overige schuld is ongeveer gelijk verdeeld over consumenten-

krediet en overige schuld (bijvoorbeeld bij familie). Het aandeel van de studieschuld is voor de eigenwoningbezitters te verwaarlozen.

Over de tijd neemt bij alle inkomenskwintielen het aandeel van de waarde van het eigen huis in de totale bezittingen toe ten koste van financiële activa, eerst voornamelijk het geld op de betaalrekening en spaargeld, later aandelen en beleggingsfondsen. Het eigen huis maakte in 1993 70% van de activa uit, een aandeel dat oploopt naar 76% in 2004. Voor de laagste inkomens stijgt het aandeel van 73% naar 86%, voor de hoogste van 65% naar 72%. Het aandeel van financiële activa is het spiegelbeeld van deze cijfers: het neemt toe naarmate het inkomen stijgt en daalt over de tijd (van 15% naar 10% voor de laagste inkomens, van 23% naar 17% voor de hoogste).

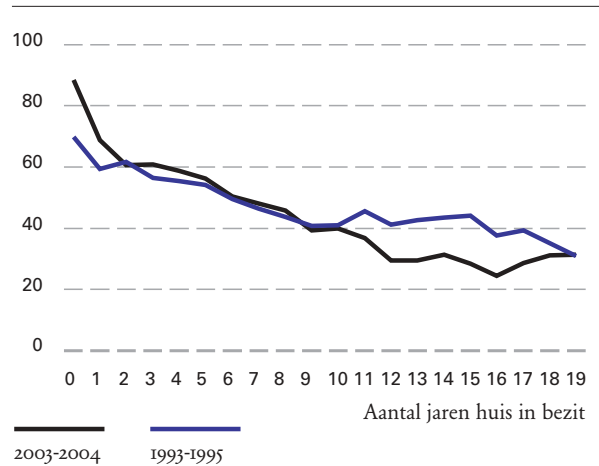
De totale schuld als percentage van de totale bezittingen bedroeg voor eigenwoningbezitters circa 36% in 1993 en 27% in 2004. Deze is het laagste bij de eigenwoningbezitters in de laagste inkomenscategorie, rond de 25%. De inkomensgroepen die daar net boven zitten, hebben een schuldquote rond de 30%. De twee hoogste inkomensgroepen zitten tussen de 25% en de 30%. Blijkbaar zijn de laagste inkomens voorzichtig met het aangaan van schulden of hebben zij te maken met terughoudende kredietverstrekkers. Dit blijkt ook uit de *loan-to-value ratio* (hypotheekschuld ten opzichte van de woningwaarde, hierna *Ltv* genoemd) voor deze groep die rond de 33% ligt, tegen 40% voor de andere groepen. Bovendien heeft meer dan 20% van de huizenbezitters in het laagste inkomenskwintiel helemaal geen schuld. Dit zijn voornamelijk ouderen.

Over de jaren 1993-2000 daalt voor de huizenbezitters de *Ltv* van gemiddeld circa 45% naar 35%. Hierin zijn de woningeigenaren zonder hypotheekschuld meegerekend. Vanaf 2000 stijgt de *Ltv* weer tot 39% in 2004. Dit betekent dat vanaf 2000 de gemiddelde hypotheekschuld sneller toeneemt dan de gemiddelde huizenprijs. Wanneer we de ontwikkelingen per kwintiel bekijken, zien we dat de daling tussen 1993 en 2000 alleen plaatsvindt bij de kwintielen 4 en 5 en in mindere mate bij kwintiel 3. De *Ltv* in de laagste twee kwintielen is niet gedaald. Bovendien ligt sinds 2002 de *Ltv* bij de categorieën 2 en 3 boven het gemiddelde van de *Ltv* voor alle huizenbezitters. Een verklaring hiervoor is dat zich in deze inkomenscategorieën veel starters bevinden, die door de stijgende huizenprijzen met hoge instapkosten zijn geconfronteerd. Het percentage huizenbezitters in de laagste twee categorieën is toegenomen.

In grafiek 2 is voor de enquêtegegevens van 2003-2004 de *Ltv* van de eigenwoningbezitters uitgezet tegen

Grafiek 2 Loan-to-value ratio

Procenten

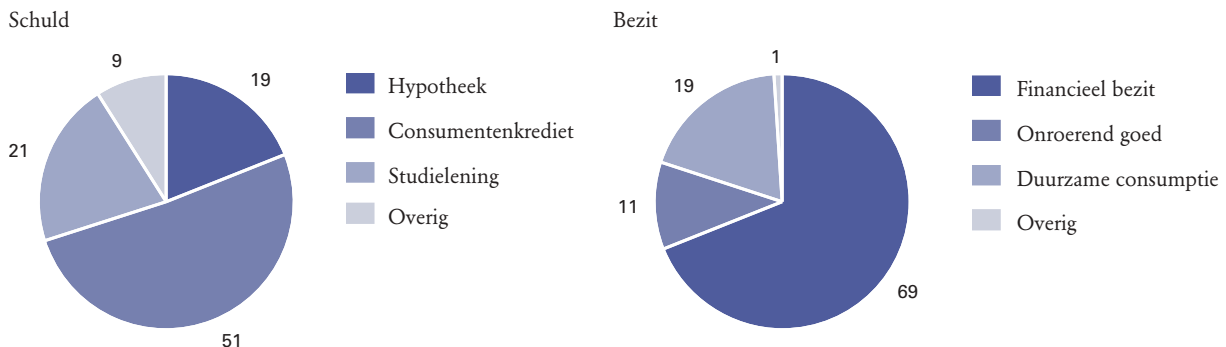
Bron: dnb Household Survey.

het aantal jaren dat iemand in zijn huis woont. Blijkens deze curve is voor iemand die minder dan 1 jaar in zijn huis woont de *Ltv* gemiddeld 90%. Dit percentage daalt tot een niveau van 30% voor iemand die 15 jaar in zijn huis woont. Voor de enquêtegegevens van 1993-1995 begint de curve rond de 70% en ligt die na 15 jaar rond de 40%. Twee zaken vallen op wanneer we deze curves vergelijken. Ten eerste is de curve voor de recente jaren veel steiler en is de *Ltv* voor huishoudens die 15 jaar geleden hun huis kochten lager. Dit is een gevolg van de sterke stijging van de huizenprijzen in de afgelopen jaren. Een tweede opvallend verschil betreft het feit dat de *Ltv* voor eigenwoningbezitters die minder dan 1 jaar in hun huidige huis wonen is gestegen van 70% naar 90%.

Uit de *dhs*-uitkomsten voor 2003 en 2004 blijkt dat *overwaardeverzilvering* vooral voorkomt bij hoge inkomens, zowel wat betreft frequentie als omvang. Van alle woningbezitters die de desbetreffende vraag beantwoord hebben, geeft 30% aan in de laatste vijf jaar overwaarde te hebben verzilverd. In het hoogste inkomenskwintiel is dat 33%, in het laagste kwintiel 15%. Het gemiddelde bedrag over de hele vijfjaarsperiode varieert van eur 27.500 bij de laagste inkomens tot eur 49.000 bij de hoogste inkomens. De nieuwe *dhs*-uitkomsten vertaald naar macroniveau lijken het beeld te bevestigen dat overwaardeverzilvering zich in 2003 heeft gestabiliseerd op het niveau van rond de eur 5 miljard. Uitkomsten over de eerste maanden van 2004 geven vooralsnog geen aanleiding om te veronderstellen dat het beeld dit jaar sterk zal wijzigen. Overigens vindt 70% van de respondenten in 2004 dat huizen zijn overgewaardeerd, met gemiddeld 24,3%. Slechts 1% meent dat

Grafiek 3 Schuld en bezit niet-eigenwoningbezitters 1993-2004

Procenten

Bron: dnb Household Survey.

huizen zijn ondergewaardeerd. Hier vinden we geen noemenswaardige verschillen tussen inkomensgroepen.

Niet-eigenwoningbezitters

De niet-eigenwoningbezitters zijn een heterogenere groep. Hun schulden bedragen gemiddeld 15% van de activa en zijn redelijk constant over de tijd en per inkomensgroep. Ruwweg de helft van de schuld van mensen zonder eigen woning bestaat uit consumentenkrediet, 21% betreft studieleningen, 19% hypotheek op ander onroerend goed dan de eigen woning, en de rest overig krediet (grafiek 3). De gemiddelde schuld van huishoudens zonder eigen huis bedraagt eur 3.500, waarbij alleen de hoogste inkomenscategorie (slechts 14% van deze inkomensgroep heeft geen eigen huis) duidelijk afwijkt met een gemiddelde schuld die meer dan twee maal zo hoog is. De activa bestaan uit 69% financieel bezit, 19% duurzame consumptiegoederen (auto, boot enz.), 11% onroerend goed anders dan eigen woning en 1% overig bezit. Het financiële bezit bestaat voor 58% uit spaar- en betaalrekening saldi.

Schuldpositie beschouwd naar inkomensgroepen

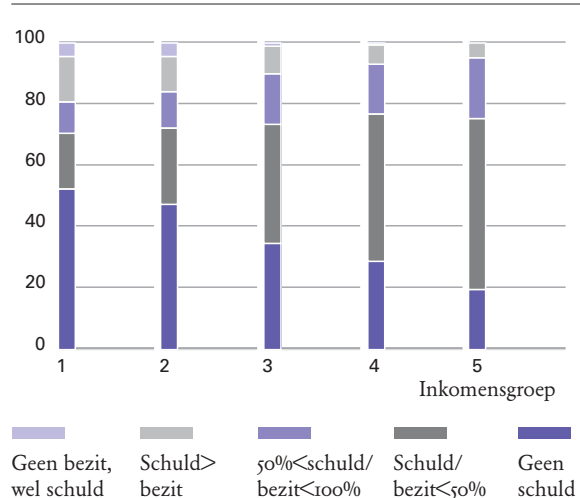
Met betrekking tot de schuldpositie van huishoudens worden 5 categorieën onderscheiden, te weten geen schuld, een schuld van minder dan 50% van de activa, een schuld van tussen 50 en 100% van de activa, een schuld die groter is dan de activa, en een categorie huishoudens die wel schulden hebben maar geen bezittingen (zie grafiek 4). De laagste inkomenscategorie valt om twee redenen op. Ten eerste heeft ruim 50% van deze huishoudens helemaal geen schuld (meestal ook geen eigen woning), maar anderzijds zit 19% van deze huishoudens in één van de hoogste twee schuldcate-

gorieën (met een negatief netto vermogen). Laten we studieschulden buiten beschouwing, dan heeft nog altijd 15% van de huishoudens uit de laagste inkomenscategorie een negatief netto vermogen. De eerder genoemde 19% vormt 3,8% van de totale bevolking. Zij hebben in 2003-2004 een gemiddelde schuld van eur 25.000 en gemiddeld een negatief netto vermogen van eur 7.500.

Vanaf inkomenskintiel 3 heeft 40 tot 55% van de huishoudens een schuld van minder dan 50% van de activa en zit een kleine 10% in één van de twee hoogste schuldcategorieën. Bij inkomenskintiel 1 zien we dat in 1993-1995 14-16% van de huishoudens in de hoogste 2

Grafiek 4 Schuldpositie per inkomensgroep 2003-2004

Procenten

Bron: dnb Household Survey.

schuldcategorieën zit. Dit percentage loopt op tot 17,5-19% in 1996-1999 en 21,5-25% in 2000-2002. Daarna neemt het weer af. In het totale panel daalt het aandeel van de groep met een schuld van meer dan 50% van de activa van 30% in 1993-1996 naar 25% in 1997-2004. Dit betekent natuurlijk dat over dezelfde periode de groep met een schuld van minder dan 50% van de activa is toegenomen.

Risico's

Geaggregeerd oogt de netto vermogenspositie van Nederlandse gezinnen solide. De kwetsbaarheid zit vooral bij bepaalde groepen. De ontwikkeling naar hogere hypotheeklen voor starters en doorstromers (gemiddeld over 2003-2004 rond 90% van de aankoopwaarde) is de afgelopen jaren goed uitpakend, maar herbergt wel degelijk risico's voor de balans van deze huishoudens als de huizenprijzen zouden dalen of als de rente gaat stijgen. Zo heeft in 2003-2004 4,9% van de woningbezitters een ltv van meer dan 100%. Een daling van de huizenprijzen met 20% zou dit percentage doen stijgen tot 13,5%. In inkomenskwintiel 2 zou zelfs 15,3% van de huizenbezitters dan een hypotheekschuld hebben die hoger is dan de waarde van de eigen woning. Voor de totale netto vermogenspositie zouden de gevolgen iets minder groot zijn. De groep huishoudens met een negatief netto vermogen zou stijgen van 11,4% naar 14,2%. Uiteraard worden eigenwoningbezitters het hardst getroffen door deze schok, zodat de bij de hoogste inkomensgroep het percentage stijgt van 4,8% naar 9,0%, terwijl bij de laagste inkomens de stijging van 19,2% naar 20,3% gaat. Overigens tonen de eerste (voorlopige) enquêtegegevens voor 2004 een lichte daling van de gemiddelde schuld per huishouden (zie tabel 2). Deze daling komt geheel voor rekening van de hoogste inkomensgroepen. Bij de laagste inkomensgroepen is de gemiddelde schuld per huishouden in 2004 gestegen ten opzichte van 2003. Bij een rentestijging kunnen met name die huishoudens in de problemen komen, die al hoge woonlasten hebben en ook nog eens worden geconfronteerd met een inkomensderving als gevolg van bijvoorbeeld werkloosheid. Uit de jongste enquête komt naar voren dat voor circa 30% van de hypotheekcontracten de rentevaste periode binnen 2 jaar afloopt, waardoor het mogelijk oplopen van de hypotheekrente al vrij snel tot hogere woonlasten leidt. Ten opzichte van de uitkomsten van de vorige enquête blijkt bovendien dat de resterende looptijd van hypotheeklen korter is geworden. Zo was in 2003 voor circa 45% van de hypotheekcontracten de resterende looptijd 4 jaar of minder, in 2004 is dat percentage opgelopen tot 55%.

Pensioenen

De houdbaarheid en de inrichting van het Nederlandse systeem van ouderdomsvoorzieningen zijn onderwerp van discussie. Bedrijfspensioenregelingen worden op grote schaal versoerd en de overheid stimuleert het langer doorwerken onder andere door pensionering vóór de aow-gerechtigde leeftijd van 65 jaar minder aantrekkelijk te maken. In deze paragraaf gaan we eerst in op de voornemens van werkenden ten aanzien van de gewenste pensioenleeftijd en op de afweging die zij daarbij maken tussen inkomen en het moment van pensionering. Vervolgens komt de pensioenkennis van gezinnen en hun informatiebehoefte aan de orde. Daarna bezien we de houding en preferenties ten aanzien van pensioenen en in het bijzonder de bedrijfspensioenregelingen. Tot slot bespreken we de voorkeuren ten aanzien van mogelijke aanpassingen van de aow. Waar relevant, worden verbanden gelegd met individuele karakteristieken van huishoudens.

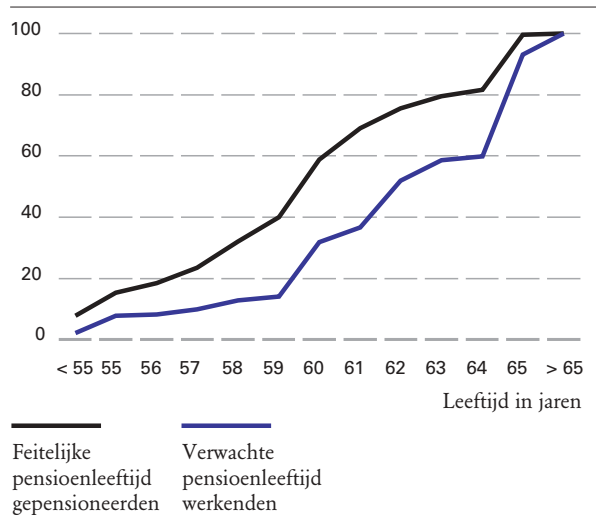
Preferenties ten aanzien van vervroegde pensionering.

Drie van de vijf respondenten die de vraag naar de verwachte leeftijd van pensionering beantwoorden gaan ervan uit vóór hun 65ste te stoppen met werken. Voor vroegpensioen blijken 60 en 62 populaire leeftijden te zijn. Liefst ruim 30% (50%) wil uiterlijk tot zijn 60ste (62st) werken. Mensen met een hoger inkomen hebben vaker plannen om eerder te stoppen. Dit suggereert dat degenen die het zich kunnen veroorloven gemiddeld genomen eerder met pensioen willen gaan. Hoger opgeleiden, mannen en alleenstaanden neigen – gegeven de overige persoonskenmerken waaronder inkomen – tot langer doorwerken. Hoger opgeleiden beleven wellicht meer plezier aan hun werk of doen werk dat fysiek minder veeleisend is. Hoe hoger de leeftijd, hoe meer rekening men houdt met het feit dat men langer door moet werken. Dit betekent dat jongeren relatief vroeg met pensioen willen. Bij degenen die al met (vroeg)pensioen zijn, valt echter geen relatie met individuele karakteristieken te ontdekken. Het ontbreken van een dergelijk verband kan samenhangen met andere factoren zoals de gezondheid en de vraag naar arbeid. Uit internationale onderzoeken blijkt dat de gezondheid van medewerkers een belangrijke rol speelt bij de feitelijke pensioenleeftijd. Bovendien zijn er aanwijzingen dat vroegpensionering in de praktijk niet altijd (volledig) vrijwillig gebeurt, maar mede onder druk van de werkgever. In het vk zou dit voor minstens tweederde van de gevallen gelden.

De enquête-uitkomsten laten zien dat de thans gepen-

Grafiek 5 Kansverdeling van verwachte en historische pensioenleeftijden

Procenten van het aantal werkenden respectievelijk gepensioneerden

Bron: dnb Household Survey, juni 2004.

sioneerden eerder met pensioen zijn gegaan dan nu uit de wensen naar voren komt (grafiek 5). Liefst tweederde trad op uiterlijk 60-jarige leeftijd uit het arbeidsproces (en driekwart op ten hoogste 62-jarige leeftijd). Gemiddeld zijn de gepensioneerde respondenten op 59,9-jarige leeftijd gestopt, terwijl de gemiddelde leeftijd waarop de werkenden denken te stoppen gelijk is aan 62,1. Dit laatste cijfer komt vrijwel overeen met eurostat-schattingen voor de gemiddelde leeftijd van mensen die in 2002 uittraden in Nederland. Ons land bevindt zich met 62,2 jaar boven het eu-gemiddelde van 60,8 jaar (tabel 3). Het verschil tussen de feitelijke pensioenleeftijd van gepensioneerden en de verwachte pensioenleeftijd van werkenden is illustratief voor de trend naar langer doorwerken die in de participatiecijfers van het cbs al geruime tijd zichtbaar is. Men name in de groep 55 tot en met 59-jarigen is de participatiegraad in absolute zin spectaculair gestegen van 39% in 1993 tot 56% in 2003. Ook de bijna verdubbeling van de participatiegraad voor 60-64 jarigen tot 19% in 2003 springt in het oog. In Europees perspectief bevindt de arbeidsparticipatie van 55-plussers zich in de middenmoot. De participatie is in alle vijftien eu-landen toegenomen, maar de stijging is in Nederland verreweg het grootst geweest van 29% in 1995 tot 45% nu. De spreiding tussen de verschillende landen is echter groot. Gerelateerd aan Zweden, met de hoogste participatiegraad van 55-plussers, is een forse verdere toename in Nederland mogelijk.

Om meer inzicht te krijgen in de afweging tussen

langer doorwerken en inkomen is het dhs-panel gevraagd te kiezen uit vier mogelijkheden voor het moment en de wijze van pensionering (grafiek 6). De voorkeuren voor de diverse varianten waarbij mensen kiezen tussen werken tot het 65ste levensjaar, eerder stoppen met werken of werken in deeltijdpensioen met bijbehorende gevolgen voor het inkomen blijken sterk verdeeld.¹ Mensen met hogere inkomens, samenwonenden en vrouwen kiezen – gegeven de overige eigenschappen – significant vaker voor opties waarbij op jongere leeftijd wordt gestopt met werken. Dit komt overeen met de verbanden die we vonden bij de verwachte pensioenleeftijd. Sterker nog, een nadere statistische analyse laat zien dat de geplande pensioenleeftijd de belangrijkste determinant is van de keuze tussen de pensioenopties. Geslacht en burgerlijke status oefenen geen aanvullende invloed uit; alleen de hoogte van het inkomen heeft nog additionele verklarende kracht voor de pensioenvoorkeur. Dit suggereert dat de respondenten weliswaar sterk hechten aan de pensioenleeftijd die zij in hun hoofd hebben zitten, maar dat het inkomen een rol speelt bij de vraag of de wensen ook financieel uitvoerbaar zijn.² De drang om zo vroeg mogelijk te stoppen met werken ofwel zo lang mogelijk door te gaan (en zo een hoger inkomen te verwerven) komt nog

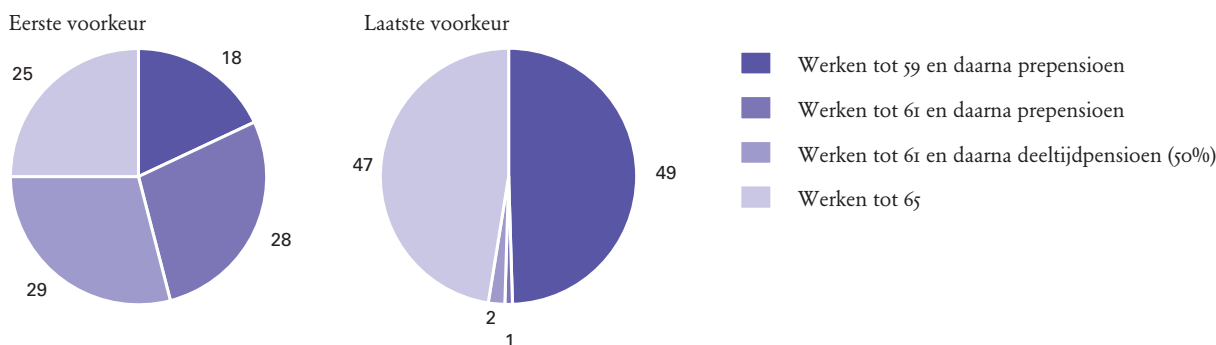
Tabel 3 Arbeidsparticipatie ouderen en effectieve pensioenleeftijd in de eu

Land	Participatiegraad (55-64 jaar)	Pensioenleeftijd
Zweden	68	63,2
Denemarken	61	60,9
Verenigd Koninkrijk	56	62,3
Portugal	52	62,9
Finland	50	60,5
Ierland	49	62,4
Nederland	45	62,2
Griekenland	42	59,4
Spanje	41	61,5
Duitsland	39	60,7
Frankrijk	37	58,8
Oostenrijk	31	59,3
Italië	30	59,9
Luxemburg	30	59,3
België	28	58,5
eu	42	60,8

Bron: eurostat.

Grafiek 6 Voorkeuren ten aanzien van prepensioenen

Percentage van de ondervraagden

Bron: dnb Household Survey, juni 2004.

duidelijker naar voren bij de vraag naar de minst geliefde optie voor de pensioenmogelijkheden. De helft van de ondervraagden kiest zeker niet voor een prepensioen bij de leeftijd van 59, terwijl de andere helft zeker niet wil werken tot zijn 65ste. Tevens is bij de respondenten met een baan geïnformeerd naar de wil om na de leeftijd van 65 jaar nog langer door te werken (gedurende bijvoorbeeld twee jaar). Een meerderheid van 60% wil het werken op 65-jarige leeftijd definitief voor gezien houden. Niettemin geeft een substantiële minderheid van ruwweg één kwart van de beroepsbevolking te kennen genegen te zijn om ook na 65-jarige leeftijd door te blijven werken. Dit zijn hoofdzakelijk mannen en alleenstaanden en het gaat meestal om banen van ruwweg 20 uur per week. Inkomen blijkt hierbij geen belangrijke rol te spelen. De aow-uitkering en opgebouwde pensioenrechten bieden blijkbaar een voldoende basis om werk niet primair voor het inkomen te verrichten.

Kennis en informatiebehoefte.

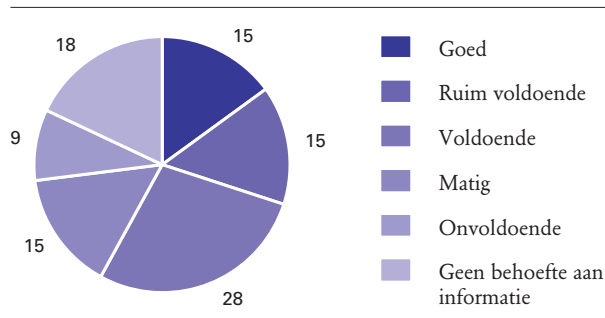
Onderzoek toont aan dat de kennis van Nederlanders over hun eigen pensioenregeling beperkt is. De kennis neemt toe met de leeftijd, opleidingsniveau en inkomen. Dit beeld wordt bevestigd door de huidige enquête. Het kennisniveau lijkt overigens wel enigszins gestegen. Zo weet 65% van de huishoudens wat voor pensioenregeling men heeft, tegen 57% vorig jaar. Dit kan niet los worden gezien van de recente aanpassingen in veel pensioenregelingen. Tot voor kort bouwde nog meer dan de helft van de actieve deelnemers pensioen op volgens een eindloonregeling. Vanaf 1 januari geldt dit nog maar voor één op de tien actieve deelnemers, vooral doordat enkele grote fondsen zoals het abp zijn overgestapt van een eindloon- naar een middelloonregeling. De mid-

delloonregeling is daarmee min of meer standaard geworden. Driekwart van de deelnemers bouwt nu pensioen op volgens een middelloonsysteem. Ruim 40% van de respondenten heeft te maken gehad met een dergelijke overgang. Gevraagd naar de persoonlijke financiële consequenties, geeft 5% aan dat zij erop vooruit zijn gegaan, terwijl ruwweg 35% voor zichzelf geen financiële consequenties ziet en eenzelfde groep beschouwt het als een achteruitgang. Dit laatste is in overeenstemming met de versoberinggedachte van pensioensystemen die de trend naar middelloonsystemen in gang heeft gezet. Overigens heeft de overstap op een middelloonsysteem geen invloed op de opgebouwde pensioenrechten, maar heeft de versobering betrekking op de toekomstige pensioenopbouw. Bovendien gaat de overgang vaak gepaard met compenserende maatregelen, zoals een hoger opbouwpercentage of een lagere franchise, die de versobering afzwakken.

Ondanks de voorzichtige toename van het kennisniveau, is de kennis van Nederlanders over hun pensioenvoorziening op zijn best gebrekkig te noemen. Verrassend genoeg voelt de meerderheid zich echter voldoende tot goed geïnformeerd (grafiek 7). Dit gevoel blijkt positief samen te hangen met leeftijd, hoogte van het inkomen en het hebben van een partner. Logischerwijs tonen mensen, naarmate ze dichter tegen hun pensioen aanzitten, meer belangstelling voor de regelingen en zullen ze de beschikbare informatie goed bestuderen en zonedig actief op zoek gaan naar meer informatie. Personen uit de hogere inkomenscategorieën hebben wellicht meer belangstelling voor de pensioenregelingen, omdat ze hun levensstandaard na de pensionering zoveel mogelijk willen handhaven of omdat ze meer financiële ruimte hebben voor een eigen afweging tussen pensioenleeftijd en -inkomen. Bij mensen met een

Grafiek 7 Voelt u zich goed geïnformeerd over uw pensioenvoorziening?

Percentage van de ondervraagden

Bron: dnb Household Survey, juni 2004.

partner kan een rol spelen dat men vanwege de zorg voor elkaar meer interesse voor de pensioenregelingen aan de dag legt. Hetzelfde patroon wat betreft leeftijd, inkomen en het hebben van een partner is zichtbaar bij de antwoorden op de vraag of advies is ingewonnen over hoe de periode te overbruggen tussen de datum van een mogelijke vervroegde pensionering en de leeftijd van 65 jaar. Opvallend genoeg blijken hoger opgeleiden geen behoefte te hebben aan advies. Van degenen die wel advies hebben ingewonnen (35% van de respondenten), heeft meer dan de helft informatie opgevraagd via het bedrijf of het pensioenfonds en ruim een kwart via financiële adviseurs.

Preferenties ten aanzien van bedrijfspensioenen

Het lage kennisniveau en de geringe behoefte aan informatie gaan samen met een gebrek aan interesse. Mensen blijken ofwel geen belangstelling te hebben voor hun pensioenvoorziening (41%) ofwel alleen geïnteresseerd in de grote lijnen (42%). In het verlengde hiervan vinden de meeste respondenten de bestaande situatie waarbij fondsen de pensioenmiddelen beheren wel prettig. Bijna een vijfde van de respondenten zou zelf invloed willen uitoefenen op de wijze waarop de ingelegde premies worden belegd, ook als dat betekent dat de uitkering afhankelijk van de eigen beleggingbeslissingen (of juist omdat). Dit is precies wat in veel *Defined Contribution* ofwel *dc*-regelingen gebeurt. Daarin bestaat alleen zekerheid over de inleg van pensioenmiddelen, maar niet over de uiteindelijke uitkering. Hoewel niet strikt noodzakelijk, staan veel *dc*-regelingen wel een zekere invloed van de deelnemers op de belegging van hun eigen pensioenvermogen toe. In Nederland zijn de meeste pensioenregelingen van het type *Defined Benefit* (*db*), waarbij de ingelegde premies worden vastgesteld met als doel een bepaald pensioenniveau te bereiken (gebaseerd op

het looninkomen). Mede door de solidariteit tussen generaties is het mogelijk tot op zekere hoogte garanties af te geven over de pensioenhoogte. Wereldwijd is al langer een duidelijke trend zichtbaar naar *dc*-regelingen. Vanwege nieuwe boekhoudkundige standaarden wordt wel geopperd dat Nederland ook meer en meer die richting op zal gaan. De respondenten geven echter aan dat zij hechten aan de zekerheid en best bereid zijn daar een hogere pensioenpremie voor te betalen (53%). Een minderheid van 18% betaalt liever een gemiddeld lagere premie voor een pensioen zonder garanties.

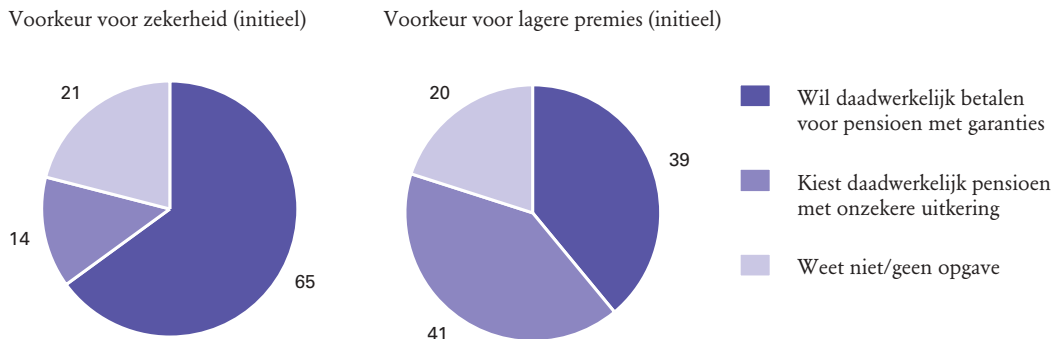
Het is de vraag in hoeverre deze voorkeur overeind blijft, als duidelijk is hoeveel extra premie moet worden betaald om een hogere mate van zekerheid te verkrijgen. De hoogte van deze extra premie is echter afhankelijk van de specifieke situatie en pensioenregelingen. Om toch enig inzicht te verkrijgen in de robuustheid van de publieksvoorkeuren is de respondenten een hypothetische keuze uit twee pensioenregelingen voorgesteld. De eerste pensioenregeling garandeert 70% van het laatst verdiende loon, terwijl de tweede pensioenregeling gepaard gaat met een onzekere uitkering (minimaal 50% en maximaal 90% van het laatstverdiende loon). De respondenten is gevraagd of en hoeveel ze bereid zijn te betalen voor de pensioenregeling met garanties over het uitkeringsniveau. Voor de gehele steekproef bevestigen de resultaten de eerdere voorkeuren; 20% kiest voor de regeling zonder garanties en 45% is bereid een hogere pensioenpremie (een kwart procentpunt van het brutoloon of meer) te betalen voor het verkrijgen van zekerheid over de uiteindelijke pensioenuitkering. Een nadere inspectie van de antwoorden brengt echter aan het licht dat individuele respondenten niet altijd consistent zijn in hun keuzes. Zo is 39% van de werkenden die in eerste instantie kenbaar maakten graag onzekerheid over de uitkering te accepteren als daar een lagere pensioenpremie tegenover staat, toch bereid een hogere pensioenpremie te betalen voor het gegarandeerde pensioen (grafiek 8).

Preferenties ten aanzien van de aow

Gevraagd naar de mening over diverse maatregelen die met het oog op de betaalbaarheid van de aow aan de orde zouden kunnen komen, blijkt dat grote weerstand bestaat tegen maatregelen die de hoogte of de ingangsdatum van de aow-uitkering aantasten. Een verhoging van de aow-premies stuit op het minste weerstand. De huidige enquête bevestigt daarmee de resultaten van de voorgaande publiekspelling. Nu is vervolgens aan mensen gevraagd een rangorde aan te brengen tussen drie maatregelen; een hogere aow-leeftijd, een lagere aow-

Grafiek 8 Keuze voor pensioen met of zonder garanties

Percentage van de werkenden

Bron: dnb Household Survey, juni 2004.

uitkering of hogere aow-premies. Het blijkt dat de meerderheid van de bevolking het meeste hecht aan de aow-leeftijd van 65 jaar. Men heeft liever een lagere dan een latere uitkering (grafiek 9). Overigens geldt dit, conform verwachting, vooral voor de hogere inkomens. De voorkeur van een grote meerderheid gaat echter wederom uit naar een verhoging van de aow-premies, zodat de huidige voorzieningen kunnen blijven gehandhaafd. Hoe ouder men is hoe sterker dit logischerwijs leeft, want bezien vanuit individueel perspectief zijn de kosten van een dergelijke maatregel lager naarmate de aow-leeftijd nadert. Een stap verder gaat de vraag naar wat mensen willen betalen om de aow-leeftijd en het uitkeringsniveau te handhaven. Het blijkt dat men daar best wat over heeft (grafiek 10). Dit gaat zeker op voor de groep werkenden. Een analyse van deze bereidheid naar individuele karakteristieken laat weinig verschillen zien tussen de diverse respondenten. Mensen met hogere inkomens zijn wel vaker bereid een deel van het loon op te offeren voor het

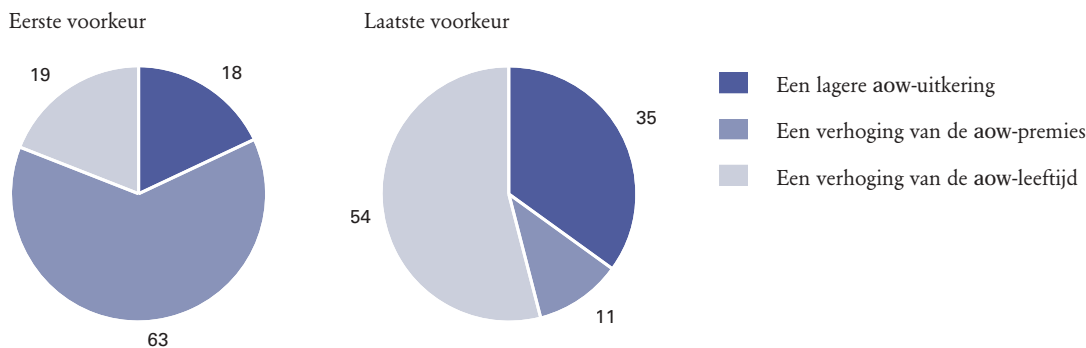
behoud van de huidige aow-leeftijd. Mannen en samenwonenden kiezen liever voor een lagere aow-uitkering dan dat zij een deel van het salaris inleveren.

Conclusies

Nederlandse gezinnen hebben hun schulden in 2003, die toch al hoog zijn in internationaal perspectief, verder uitgebreid, hoofdzakelijk in de vorm van hypotheek. Mede onder invloed van de lage rente is het aantal afgesloten hypotheek en oversluitingen in 2003 sterk gegroeid. Ten opzichte van het netto beschikbare inkomen liepen zowel de schulden als de rentelasten van huishoudens in 2003 op. Dit laatste ondanks het feit dat het gemiddeld betaalde rentepercentage iets afnam. Hoewel de balanspositie van Nederlandse gezinnen solide oogt, zijn er onderliggend groepen waarvoor de financiële kwetsbaarheid aanzienlijk is. Het DHS stelt ons in staat kwetsbare groepen te identificeren. Zo worden starters

Grafiek 9 Voorkeuren ten aanzien van aow-maatregelen

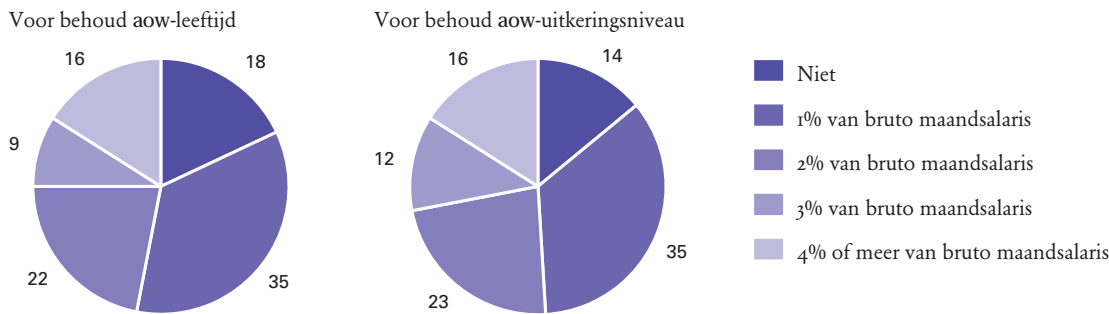
Percentage van de ondervraagden

Bron: dnb Household Survey, juni 2004.

Grafiek 10 Bereidheid inleveren salaris voor behoud aow-voorzieningen

Percentage van de werkenden

Bron: dnb Household Survey, juni 2004.

op de huizenmarkt geconfronteerd met hoge instapkosten. Voor starters en doorstromers is de gemiddelde loan-to-value ratio op de woningmarkt in de afgelopen 10 jaar gestegen van 70% naar 90%. Zo'n 5% van alle woningbezitters heeft een hypotheekschuld die groter is dan de waarde van het huis. Bij een daling van de huizenprijzen met 20% zou dit percentage oplopen tot 13,5%. Bij een rentestijging kunnen huishoudens met toch al hoge woonlasten in de problemen raken, met name als zij ook nog eens worden geconfronteerd met een inkomensderving als gevolg van bijvoorbeeld werkloosheid. Voor 19% van de huishoudens in het laagste inkomenskwintiel, dat is 3,8% van de totale bevolking, zijn de schulden groter dan de bezittingen.

Ten aanzien van de pensioenproblematiek laten de enquête-uitkomsten zien dat Nederlanders sterk hechten aan het niveau van de huidige aow-voorzieningen. Men hecht meer aan de wettelijke AOW-leeftijd van 65 jaar dan aan het uitkeringsniveau: liever een lagere dan een latere aow-uitkering. Werkenden zijn echter in groten getale best bereid – soms substantieel – bij te dragen aan het behoud van de AOW-voorzieningen. Mogelijk speelt hierbij een rol dat Nederlanders graag kiezen voor zekerheid, als het om hun pensioenvoorziening gaat. Ook ten aanzien van de bedrijfspensioenen geldt dat men bereid is meer premie te betalen als daarmee meer zekerheid over de pensioenuitkering kan worden gekocht.

Des te opmerkelijker is het dat de kennis van de Nederlanders over hun eigen pensioenvoorziening op zijn best beperkt is te noemen. Blijkbaar heerst de overtuiging dat het wel goed zit met de pensioenvoorziening, want men voelt zich wel voldoende geïnformeerd. Vooral degenen waarvan mag worden verwacht dat zij meer belangstelling hebben voor de inhoud van hun pensioenregeling (ouderen, samenwonenden, hogere inkomens) voelen zich beter geïnformeerd en bezitten ook daadwerkelijk een hoger kennisniveau.

Veel Nederlanders hebben zich vast voorgenomen ruim voor hun 65ste jaar te stoppen met werken. De gemiddelde leeftijd waarop men wil stoppen is 62 jaar. Deze leeftijd ligt twee jaar hoger dan de leeftijd waarop de voorgaande generatie feitelijk is gestopt met werken. Overigens is de effectieve pensioenleeftijd in de ons omringende landen lager. Vooral vrouwen, samenwonenden en mensen met een hoger inkomen lopen rond met plannen om vervoegd te stoppen met werken. Zodra zij de keuze hebben voor een prepensioen of een deeltijdpensioen grijpen ze die doorgaans met beide handen aan. Alleen de inkomensgevolgen kunnen de keuze nog beïnvloeden. Hoger opgeleiden zijn doorgaans van zins en in staat langer door te werken. Mogelijk vinden zij een bepaalde uitdaging in hun werk of zijn fysiek beter in staat in hun functie door te werken. Dit suggereert dat maatregelen ter bevordering van de motivatie om op oudere leeftijd door te werken zich naast de inkomenskant ook kunnen richten op werkinhoud en -omstandigheden.

Geraadpleegde literatuur

- Alessie, R.J.M., S. Hochguertel en A. van Soest, 2000, Household portfolios in the Netherlands, *CENTER Discussion paper* No. 2000-55, Mei 200.
- Babeau, A. en T. Sbano, 2002, Household wealth in the national accounts of Europe, the United States and Japan, paper gepresenteerd tijdens de oecd Meeting of National Accounts Experts, October.
- Van Els, P.J.A, W.A. van den End en M.C.J. van Rooij, 2004, 'Pensions and public opinion: a survey among Dutch households', *De Economist*, 153, 101-116.
- De Vos, K., R.J.M. Alessie en P.F. Fontein, 1998, Pensioenpreferenties, *Economische Statistische Berichten*, nr. 4152, 398-399.

Nelissen, J.H.M., 2001, 'Het effect van wijzigingen in vervroegde uittredingsregelingen op de arbeidsparticipatie van oudere werknemers', Center Applied Research, Tilburg.

pvk, 2004, *Pensioenmonitor*, www.dnb.nl.

1 Het ouderdomspensioen bedraagt 70% van het laatstverdiende bruto salaris bij de prépensioenregelingen en 85% respectievelijk 95% in de varianten met deeltijdpensioen en doorwerken tot de leeftijd van 65 jaar. Gerekend is met 50% deeltijdpensioen met een totaal bruto inkomen ter hoogte van 90% van het laatstverdiende salaris en een prepensioen van 50% respectievelijk 78% van het laatstverdiende salaris afhankelijk van het moment van prepensionering (59 of 61 jaar).

2 Dit is in overeenstemming met de onderzoekresultaten van Nelissen (2001), dat financiële prikkels bij een groot deel van de werkenden weliswaar een belangrijke rol spelen bij de keuze voor vroegpensionering, maar dat los daarvan een intrinsieke voorkeur bestaat om zo vroeg mogelijk te stoppen met werken of juist zo lang mogelijk door te gaan met werken (bij sommigen zijn financiële factoren daarbij juist van ondergeschikt belang).